FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Henri Bergson'un Zihin Felsefesinde Beyin-Bilinç İlişkisinin Açıklanması Problemi ve Beynin İşlevi

The Problem of Explaining the Brain-Consciousness Relationship and the Function of the Brain in Henri Bergson's Philosophy of Mind

Vedat ÇELEBİ[1]

[1]*Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kayseri, vedatcelebi@erciyes.edu.tr,* orcid.org/0000-0001-7865-3122

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 13.12.2024
Kabul/Accepted: 24.06.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1600874

Anahtar Kelimeler
Bergson, bilinç, beyin, hafıza, spritüalizm.

ÖZ

Makalede, Bergson'un zihin felsefesinin merkezinde olan bilinç, hafıza ve beyin gibi temel kavramları birbiriyle ilişkili olarak irdelenmektedir. Özellikle de bilincin, beden ya da beyinden bağımsız olarak açıklanmasının mümkün olup olmadığı problemine odaklanılmaktadır. Bu noktada, Bergson'un zihin felsefesinin temel yaklaşımlarından biri olan klasik Kartezyen düalizminden farklı bir tavır sergilediğini belirtmemiz gerekir. Bergson'da, beden ya da beyinden tamamen bağımsız ve ezeli olarak kabul edilen tözsel anlamda bir ruh ya da bilinç açıklaması söz konusu değildir. Bergson, bilinç ve beyin arasındaki ilişkiyi iki ayrı töz ve nitelikleri açısından değil de işlevleri ve dayanışma ilişkisi bağlamında değerlendirmekte ve hafıza kavramını merkeze alarak indirgemeci olmayan bir tavırla açıklamaktadır. Dolayısıyla Bergson, bilinç ve beyin ile hafıza ve maddeyi özdeş ya da doğuştan gelen iki ayrı töz olarak kabul etmediği için hem materyalizm ve paralelizmden hem de Kartezyen felsefede karşımıza çıkan töz (cevher) düalizminden farklı bir tavır sergiler. Bu çerçevede makalede; bilinç, beyin ve hafıza ilişkisi indirgeme problemi ve paralelizm, materyalizm ve düalizm eleştirisi bağlamında irdelenmeye çalışılacaktır. Sonuç olarak, makalenin amacı; Bilinç, beyin ve hafıza özdeş midir? Bilinç ve beyin iki ayrı töz müdür? Bilinç, beynin işlevi midir? Beynin işlevi nedir? Bilinç, beyne indirgenebilir mi? gibi sorular üzerinden Bergson'un zihin felsefesini değerlendirmektir.

Keywords
Bergson, consciousness, brain, memory, spiritualism.

ABSTRACT

This article examines fundamental concepts including consciousness, memory, and the brain, which are central to Bergson's philosophy of mind, in relation to one another. Specifically, it focuses on the problem of whether consciousness can be explained independently of the body or brain. Bergson exhibits a distinct perspective from classical Cartesian dualism, which is one of the basic approaches of philosophy of mind. Bergson does not provide a comprehensive explanation of the soul or consciousness that is entirely independent of the body or brain and considered eternal in a substantial sense. Bergson evaluates the relationship between consciousness and the brain not as two distinct substances and qualities, but in terms of their functional interdependence in a non-reductionist manner, focusing on the concept of memory. Therefore, since Bergson rejects the notion that consciousness and brain, and memory and matter are identical or innate as two distinct substances, demonstrating a different perspective from both materialism and parallelism and the substance dualism found in Cartesian philosophy. In this context, this article examines the relationship between consciousness, brain, and memory in the context of the problem of reduction and the criticism of parallelism, materialism, and dualism. In conclusion, this article aims to examine Bergson's philosophy of mind through questions such as, Are consciousness, the brain, and memory identical? Are consciousness and the brain two distinct substances? Is consciousness a function of the brain? What is the function of the brain? Can consciousness be reduced to the brain?

Atıf/Citation: Çelebi, V. (2025). Henri Bergson'un Zihin Felsefesinde Beyin-Bilinç İlişkisinin Açıklanması Problemi ve Beynin İşlevi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 3, 1155-1166.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Vedat ÇELEBİ, vedatcelebi@erciyes.edu.tr

1. Zihin Felsefesi Bağlamında Bergson'un Felsefesine Giriş

İlk olarak, Bergson'un makalemizin konusuyla ilgili olan eserlerini kısaca ele alalım. Bergson, 1889 yılında yayımladığı *Bilincin Doğrudan Doğruya Verileri Üzerine Deneme* adlı kitabında; bilinci, psikolojik hallerin şiddetini ve bilinç hallerinin süre ve özgürlük kavramları ile olan ilişkisini değerlendirir. Bergson, makalemizin de merkezinde olan, 1896 yılında yayımladığı *Madde ve Bellek (Matiére et Mémoire)* adlı eserinde ise; madde, imge, saf algı, saf hafıza gibi kavramları ele almıştır. Aynı şekilde bedenin işlevi, hafıza-beyin ve hafıza-ruh ilişkisi ele aldığı temel problemler olarak karşımıza çıkar. Bergson bu eserinde, ruh ve maddenin ayrı birer gerçeklik olduğunu ileri sürerek; madde ile bilinç arasındaki ilişkiyi hafıza üzerinden kurar. 1919 yılında yayımladığı; makale, konferans ve bildirilerden oluşan ve Türkçeye *Zihin Kudreti (L'Energie Sprituelle-Ruhsal-Zihinsel Enerji)* olarak çevrilen eseri de makalemizin merkezinde yer almaktadır.

Yukarıda özetlediğimiz eserler doğrultusunda, Bergson'un varlık ve evrim düşüncesini, süre, hayat hamlesi ve bilinç kavramlarını zihin felsefesi bağlamında kısaca değerlendirelim. Bergson'un varlık anlayışının temelinde süre kavramı bulunmaktadır. Dolayısıyla onun varlık görüşünü anlayabilmek için önce süre hakkındaki düşüncesine bakmak gerekir. Çünkü Bergson, ruh ve beden arasındaki temel ayrımın, kökten farklı iki töz olmalarından kaynaklandığını düşünmez. Ona göre, ruh ve beden arasındaki ayrımın temel nedeni iki farklı süreye sahip olmalarıdır (Gunter, 1999: 172). Böylece Bergson, mekân ve uzamın aksine hareket ve oluşun parçalanamaz ve bölünemez olduğu düşüncesinden hareketle süre kavramına ulaşır. Bu noktada eski felsefe ve bilim anlayışları varlığı zamansal olan ruh ile uzamsal olan beden ya da madde biçiminde ikiye ayırmış ve zamanı da harekete indirgeyerek ölçülebilir bir formda varsaymışlardır. Oysaki Bergson'a göre, gerçek anlamda zaman, anda farklı şekillerde beliren, sürekli bir değişme ve durmayan bir oluştur (Direk, 2021: 19). Bergson'a göre gerçek zaman, bölünemezdir, taksim olunamazdır ve sürekli akıp giden, kesilmeden devam eden biri sel gibidir (Tevfik, 2005: 12).

Bergson'a göre süre, bir kesintisizlik durumu olarak ölçülemez, bölünemez ve parçalanamaz ruhsal bir durum ve bilince ait bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Süre, şu andaki durumlar ile geçmişteki durumlar arasında bir ayrım yapmaksızın bilinç hallerimizin aldığı sürekli bir durumdur (Bergson, 2017a: 76). Bu anlamıyla süre, bilincin algıladığı süredir ve sürenin özü, kesiksiz bir biçimde akıp gitmektir (Bergson, 1986a: 11).

Bergson, fiziksel olan maddi dünyadaki zamanın akışıyla, bizim ruhumuzda akan ruhsal olan zamanın yani sürenin işleyiş farkını bir bardak şekerli su örneği üzerinden ortaya koyar. Buna göre, bir bardak şekerli su yapmak istenildiğinde bunu yapmak için suyun içine attığımız şekerin erimesini beklemek zarureti vardır. Şekerin suya karışması için belli bir sürenin geçmesi gerekir. Eğer suyun sıcaklığı, şekerin miktarı, katılık derecesi ve karıştırma frekansı bilinirse şekerin erimesi için gerekli sürede belirlenmiş olacaktır. İşte bu ölçüm matematiksel zamandır. Ancak aynı süre bizim için beklenilerek getirilecek bir zamandır da. Bergson'un bu noktada vurgulamak istediği şey ise bu zamanın bizim susuzluk durumumuzla veya ihtiyacımızla bağlantılı olarak bizi etkisi altına alacak oluşudur. O halde, burada zamanı belirleyen şey sadece saatin akrep ve yelkovanı değil yaşadığımız somut tecrübe olarak kendi psikolojimizdir. Çünkü süre, birçok etkene bağlı olarak her defasında bizim için dahi değişmektedir. Bizim dışımızda geçen ve şekerin erimesi için gerekli fiziki süre maddenin bir olgusu iken bizim iç dünyamızda, bilincimizde geçen süre ise artık maddenin bir olgusu değildir (Bergson, 1986a: 17). Dolayısıyla, dış dünya ile ruhumuzda geçen zaman birbirinden farklı işlemektedir. Maddi dünyadaki zaman doğrusal ve tek düzey ilerlediği için oluşa ve yaratmaya yer kalmamaktadır ancak süre yani gerçek zaman devingen ve sürekli bir yaratma olarak karşımıza çıkar.

Gelinen noktada, süre kavramıyla ilişkili olarak Bergson'un evrim düşüncesine ve yaratma problemine değinelim. Bergson evrim kuramı ile bir yandan ruhun varlığını ve bunun madde ile ilgisi olmadığını ileri sürerek determinizmi temelinden sarsarken diğer yandan yaratıcı bir süreç olarak öne sürdüğü yeni evrim kuramı ile de mekanik evrim anlayışına dayanan Spencer sisteminin yanlışlarını da gösterdiğini düşünür (Tevfik, 2005: 9). Bergson, evrim söz konusu olduğunda, yasaları önceden belli olan ya da nereye doğru ilerleyeceği bilinebilir olan determinist bir evrimden değil hareket ettirici gücünü süreden alan yaratıcı bir evrimden söz eder. Onun sözünü ettiği evrim kuramı, yaratıcı bir gelişme ve süreklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (Bergson,1986b: 336). Bergson'a göre, yaşamın kaynağında bilinç ya da hava fişeğini andıran ve mekanik olmayan bir üst bilinç (supra-conscience) vardır (Bergson,1986b: 336). Yaşam, daha ilk baştan itibaren, birbirinden uzaklaşan evrim kollarına ayrılmış bir ve aynı hamlenin devamı olarak kendini gösterir (Tunç,1986: 78). Bu bağlamda, evrimin gerçek anlamı sürekli bir gelişme ve yaratma olarak karşımıza çıkar.

Bergson'un evrim kuramında, yaratma problemi bağlamında karşımıza çıkan en temel kavram hayat hamlesi (elan vital) kavramıdır. Bergson'a göre, varlığın temelinde, yaratma gücü ve isteği olarak kendini gösteren hayat hamlesi (elan vital) vardır. Dolayısıyla varlık, en temelde maddesel olmayan bir hayat hamlesinin kendini açması hareketine bağlıdır. Ona göre, yaratıcı evrim, madde dâhil önüne çıkan her türlü engeli özgür ve yaratıcı gücüyle aşmaktadır. Bundan dolayı evrim kesintisiz bir biçimde geçmişten geleceğe doğru uzanan bir oluş olarak karşımıza çıkar (Bergson,1986b: 443). Bu noktada Bergson'a göre insanın varlığı da hayat hamlesinin yaratıcı bir sonucu olarak kendini gösterir (Bergson,1944: 289). Bu evrim sürecinde madde ise; hayat hamlesinin (elan vital) kendi özgür açılımı ve yaratma esnasında arkasında kalan bir atık konumundadır. Özetle Bergson'a göre, hem madde hem de hayat, özgür ve yaratıcı bir evrimsel sürecin sonucudur (Bergson,1949: 355).

Bergson'un madde ve hayat hakkındaki düşüncesini evrim kuramından hareketle ortaya koyduktan sonra şimdi de bununla ilişkili olarak, makalemizin de merkezinde olan ruh- beden ve bilinç–beyin arasındaki ilişkinin açıklanması problemine yönelik düşüncesine değinelim. Bergson'un bu probleme özellikle, *Madde ve Bellek (Matiére et Mémoire)* adlı eserinde odaklandığını ifade etmemiz gerekir. Söz konusu eserinde, zihin-beden problemini formülleştirirken genel anlamda bedenim, özel anlamda ise sinir sistemim nasıl olur da evren tasavvurumun tamamını ya da belli bir kısmını ortaya çıkarır? (Bergson, 2022a: 21) sorusunu sormuş ve bu problemin hafıza kavramı etrafında ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bergson, deneme ve konferanslarından oluşan *Zihin Kudreti* adlı eserinde ise, problemin nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin düşüncesini şöyle ifade eder: "Ruh ve bedenin ayrı ayrı özlerini tanımlamak bizi konumuzdan uzaklaştıracak bir iş ancak neyin onları birleştirdiğini ve ayırdığını bilmek daha kolay, çünkü bu birlik ve ayrılık tecrübeye dayalı olgulardır" (Bergson, 1989, s. 48). Bu doğrultuda, ruh ve bedeni ya da madde ve hayatı farklı varoluş biçimleri olarak ele almasıyla bir anlamıyla düalist olarak nitelenebilecek olan Bergson, diğer taraftan bunları doğuştan gelen iki ayrı töz olarak tanımlamadığı için de Kartezyen düalizminden ayrılmakta ve düalizmin getirdiği zorlukları da aşmayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda Bergson, kendinden önceki madde kavramına ilişkin analizlerinde maddeyi temsile indirgeyen idealizm ile maddenin temsilinden bağımsız şeyler olarak var olduğunu ileri süren realizm yaklaşımlarını eleştirir. Bergson'a göre, zihin ve maddi gerçeklik arasındaki ilişkinin ne olduğu problemi idealist ve realist felsefelerin yaklaşımlarıyla açıklanamaz. Hem realizme hem de idealizme itiraz eden Bergson, maddeyi sadece tasarıma indirgemenin de tasarımlardan tamamen farklı bir hale getirmenin de aşırı iki tavır olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla onun çözüm önerisi hafıza kavramının ve işlevlerinin merkeze alınması doğrultusunda kendini gösterir. Bu noktada belirtmek gerekir ki ona göre hafıza, insanın doğuştan sahip olduğu bir töz (cevher) değildir.

Bergson, bilincin beyinden tamamen kopuk ya da bağımsız olduğunu düşünmez. Onun itirazı bilincin bir tür beyin etkinliğinin kopyasından ibaret olduğu ve sinir dokularının hareketini daha anlaşılır kılmakla sınırlandırıldığı tezinin, kendisinin bilimsel gibi görünmesine karşın, esasında kendi içinde istikrarsız, metafizik bir varsayımdan hareket etmiş olmasıdır. Ona göre, bilinç durumlarının beyin olgularını tekabül edip onların izlerini yakamoz benzeri aydınlatan mütekabiller olduğu fikri olgularca da desteklenmez (Bergson, 2020: 76). Bu noktada Bergson, hem bilinci ontolojik anlamda beyin ya da maddeye indirgeyerek onunla özdeş gören materyalizmi hem de Kartezyen felsefede karşımıza çıkan töz ya da cevher düalizmini eleştirir ve bilinç ve beyin arasındaki ilişkiyi hafıza (bellek) kavramını merkeze alarak açıklar.

Bergson, metafiziksel problemlerin temel sebebinin değişim ve hareketi değerlendirme yöntemimizden ortaya çıktığını ve zihin-beden probleminin de aynı şekilde bu hatalı tavırdan kaynaklandığını düşünür (Bergson, 2020: 81). Bununla birlikte Bergson, klasik düalist yaklaşımın yarattığı problemler üzerinden felsefesini şekillendirerek oluşturduğu felsefeye zihin felsefesi adını verir ve nihai olarak da zihnin, madde karşısında zaferini ilan edeceğini düşünür (Bergson, 2020: 75). Ona göre, zihin-beden problemi, zaman içinde değişen beden ve madde ile bu değişime tanıklık eden zihin ya da ruhun, nasıl olup da bir ilişki içinde olduğuna yöneliktir. Başka bir ifadeyle, bilincin belirleyici olduğu bu problemde kritik olan husus, beyin gibi nöronlardan oluşan maddesel bir organın bilinç adını verdiğimiz duygu, düşünce ve ruhsal hallere nasıl sebep olduğudur. Bergson'a göre, bilinç söz konusu edildiğinde karşımıza çıkan metafizik problem tam olarak burasıdır ve zihin felsefesi de tam anlamıyla bu noktada başlar. Zihin-beden ya da başka bir ifadeyle bilinç-beyin ilişkisinin açıklanması problemi, zihin felsefesinde merkezi bir konumda olmasına karşın, Türkçe

literatürde Bergson'un felsefesi üzerinden bu problemi ele alan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmemiz gerekir.

2. Bergson'da Bilincin Tanımından Hareketle Hafıza ve Beyin İlişkisi

Bergson'a göre, tözsel anlamda bir ruh ve beden ya da bilinç ve beyin düalizmi söz konusu değildir. Dolayısıyla ruhun bedenden tamamıyla bağımsız şekilde değil de beden ile birlikte ve zaman içerisinde hafıza ile şekillenmesi söz konusudur. Bergson, özellikle ruhun esası ve temeli olarak gördüğü bilinç ve hafıza söz konusu olduğunda bunların bedensel ve beyinsel süreçlerin mekanik bir sonucu olmadığını ancak aralarında bir dayanışma ilişkisinden söz edilebileceğini düşünür. Bu doğrultuda ilk olarak; bilinç, hafıza ve beyin ilişkisine değinmemiz gerekmektedir.

Bergson'a göre, zihin denildiğinde her şeyden evvel bilinç kavramı akla gelir (Bergson, 2022b: 13). Zira hiçbir şey bilinçten daha açıkça gerçek daha dolaysızca verili değildir ve insan zihni bilincin ta kendisidir (Bergson, 2022b: 53). Bergson, *Zihin Kudreti* adlı eserinde bilinç ve hafıza arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde açıklar: "Bilinç önce hafıza anlamına gelir. Hafıza genişlikten yoksun olabilir, geçmişin ancak az bir kısmını hatırında tutabilir ancak olup bitmiş bulunan şeyi ezberinde tutabilir fakat hafıza yerli yerindedir yahut daha doğrusu bu takdirde bilinç ortalıkta yoktur. Kendi geçmişinden hiçbir şeyi barındırmayacak, hiç durmadan kendini unutacak olan bir bilinç her an helak olacak ve yeni baştan doğacaktır" (Bergson, 1989: 13-14). Bu doğrultuda bilincin ilk işlevi artık var olmayanı akılda tutmak ve henüz var olmayan şeyin üzerine bindirmektir (Bergson, 1989: 14). Öyleyse, hafıza olmadığı takdirde bilinç de yoktur denilebilir (Bergson, 1986a: 241). Bu bağlamda, bilinç geçmişin şimdi de saklanması anlamıyla hafızaya karşılık gelir. O halde, her bilinç bir hafızadır ve şimdiki zamanda geçmişin yığılması ve muhafaza edilmesidir (Bergson, 2022b: 14).

Bergson'a göre, insan söz konusu olduğunda bilinç ve hafıza organik bir ilişki içindedir (Bayraktar, 2020: 106). Bu bağlamda, bilinç hem var olmayanın akılda tutulmasını sağlar hem de henüz olmamış olanın öngörülmesini olanaklı kılar. Bu işleviyle bilinç olmuş olan ile olacak olan arasında bir köprü görevi görür (Bergson, 2022b: 14). Bilinç, bir yandan geçmişe gönderimde bulunduğu tarafıyla hafıza ile kesişirken diğer yandan geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurduğu için de hafızadan daha fazlası anlamına gelir (Bergson, 2020: 72). Bergson, bilincin geçmişe dönük yüzünü hafıza ile geleceğe dönük yüzünü ise beklenti ve özgür irade ile ilişkilendirir (Bergson, 2022b: 14). Dolayısıyla hafıza, bilincin karar verme ve seçme yetkisini kullanırken yöneldiği ilk unsurdur. Çünkü bilinç ancak hafıza ile birlikte iş görür ve hafıza, geçmişi ve olup bitmiş anıları içinde saklayarak bilince yardımcı olur.

Ona göre geçmiş, tamamen unutulamaz ve yok edilemez. Sadece onu her zaman algılayamayız. Bu noktada beyin, geçmişimizin önüne bir set çeker ve bütün geçmişimizin önümüze dökülmesini engeller. Beynin hafıza üzerindeki bu etkisi zihinsel yaşamımızı yönetir ve ona sınır koyar (Bergson, 2020: 72). Beyin, geçmişi korumaya yaramaz ancak harekette hariç tutulabileni zihinden sıyırıp çıkararak ayıklama işlevi görür (Bergson,1986a: 184). Bu sınırlandırma aynı zamanda zihnin eylemini etkin kılmak anlamına da gelir. Bu noktada, beyinsel sistem ve beden, eylemin gerçekleşmesi için seçici rolü oynayan bir mekanizma olarak karşımıza çıkar.

Bergson'a göre, ruh ve madde arasındaki ilişki nasıl inkâr edilemezse aynı şekilde bilinç ve beyin arasındaki ilişki de inkâr edilemez. Ancak bilinç halinin yani hafızanın da beynin bir işlevi olarak düşünülmesi doğru değildir (Gündoğan, 2010: 17). Ona göre hafıza, hiçbir biçimde maddeden meydana gelmez bunun tam aksine madde daima belli bir süreyi işgal eden somut bir algı içinde kavradığımız biçimiyle daha ziyade hafızadan türer (Bergson, 2022a: 174). Görüldüğü üzere Bergson, madde ile bilinç arasındaki ilişkiyi hafıza üzerinden kurmakta ve özellikle de kişisel hatıralarımız ya da anılarımız söz konusu olduğunda bunların mekanik olan yüzeysel hafızanın zıddı olan yaratıcı veya saf hafızamızda saklandığını düşünmektedir (Dwelshauvers, 1940: 151).

Bu aşamada; sözü edilen bilinç, beyin ve hafıza arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için onun algı kuramına kısaca değinmek gerekir. Bergson, imgeler bütününü madde olarak adlandırarak algının tanımını imge kavramından hareketle yapar (Bergson, 2022a: 23). Bergson'a göre algı, ne zihinde ne de bedendedir. Ona göre algı, teorik olarak maddede yani imgede gerçekleşir. Bergson'un bilinç ve hafıza ilişkisinde algı kuramının temelinde olan anı ve algı ayrımı da önemlidir. Bergson'a göre, algı ve anı arasındaki fark niceliksel değil nitelikseldir (Bergson, 2022a: 173). Diğer taraftan, algılarımızın yalnızca beyin kütlesinin molekül hareketlerine bağlı olduğunu da söyleyemeyiz (Bergson, 2022a: 26). Bergson, hafızadan tamamen bağımsız

bir algının olmadığını düşünür. Ona göre, maddeyle çakışan, onunla aynı doğada olan algıdır. Hafıza ise maddeden bağımsızdır.

Bergson için dışsal ya da saf algıda bilincin rolü, canlı bedenin çevresindeki nesnelerden gelen uyarımlara ilişkin öngörülemeyen tepkiler arasından seçim yapmaktır. Saf algı durumunda bedenin eyleminin belirsizliğini ortadan kaldırmak için önceden algılanmış imgelerin korunması gerekir. Burada gelecek üzerindeki etki için eylemin ileriye doğru atılımında, bedenin eylemini aydınlatmak için geçmişe ait hafızadaki imgeler hücum eder. Böylece hafızadaki anılar algıya dâhil olur. Bergson'a göre, bu nokta, bilinç ile madde ve beden ile zihin arasındaki temas noktası olarak hafızayı ortaya çıkarır (Bergson, 2022a: 64). Hafıza, nesnel algıya kişinin öznel niteliğini kattığı ve hafızanın saf algıya kişinin geçmişteki deneyiminden bir şeyler kattığı için maddeden bağımsız bir güç olarak tezahür eder. Bu bağlamda hafıza, maddeye etki edebilen zihinsel bir güç olarak karşımıza çıkar (Bergson, 2022a: 71). Ona göre, hafızada tutulan geçmiş, geçmişte yaşanmış saf anıları değil sürekli şimdi de yorumlanan bir geçmişi ifade eder. Bu nedenle yaşamda değil ancak idealite de saf anılardan bahsedilebilir. Aynı şekilde saf anıda olduğu gibi saf bir algıdan da bahsetmek mümkün değildir (Bergson, 2022a: 71). Bu doğrultuda saf anıların geçmişte saf algının ise bir anlamda şimdi de gerçekleştiğini ifade edebiliriz.

Bergson'a göre, maddi dünyadan hareketle edindiğimiz algılar hafızada toplanarak ruh alanına geçer. Ancak beyin, anıları hiçbir biçimde depolamaz. Beden ne algıda, ne hafıza da ne de ruhun yüksek işlemlerinde tasarıma doğrudan katkıda bulunmaz. Biz bu katkının varlığını ancak hafıza ile sezeriz (Bergson, 2022a: 167). Dolayısıyla hafıza, beynin bir işlevi olmamakla birlikte kendi yaşantımızı süreklilik için de algılamamıza sebep olmaktadır.

Bergson, anı ve algı arasında yaptığı ayrıma benzer bir biçimde duyum ile algı arasında da bir ayrım yapar. Ona göre duyum, algının malzemesi değildir. Duyumlar beden dışında algılanan imgeler de değildir. Duyumlar daha ziyade bedenimize yerleşmiş uyarımlardır. Algı, bedenin imgelere yönelik olası eylemini yansıtma gücüyken, duyum bedenin imgelerden aldığı uyarımları soğurma gücüdür (Bergson, 2022a: 15). Bergson, duyum ile algı arasındaki farkı, imge ile duyum arasındaki fark olarak görür. Nasıl ki imge, bedenin dışındaysa duyum da bedenin içindedir. İşte bu nedenle, algılanan imgeler beden olmasa da varlığını sürdürür ama duyumlar olmadan beden varlığını sürdüremez. Duyum, beden imgelerinin bedenin içine girmesidir. Bu anlamıyla duyum, algıyı saf halinden çıkaran kirleten bir şeydir (Bergson, 2022a: 57). Bu noktada, Bergson'un algı kuramının özgünlüğü onun duyum içeriği ile algıyı birbirinden ayırmış olmasındadır. Ona göre duyumlar, bedende-beyinde iken algı maddede, anı ya da hatıralar ise hafızadadır.

Bergson'a göre, algı sürecinde karşımıza çıkan beyinsel durumlar algının ne nedeni ne de suretidir (Bergson, 2022a, s. 223). Ona göre beyin, bir düşünme, bilinç ya da algı organı değildir. Beynin işlevi, hem bilinci hem de düşünmeyi gerçek hayata karşı gergin ve eğilimli bulundurmak ve etkili eylemler oluşturmaktır (Bergson, 2022b, s. 16). Beynimizin varlık sebebi düşüncemizi eyleme yöneltmek, onu şartların gerektirdiği eyleme sevk etmektir (Bergson, 2022b: 62). Dolayısıyla hatıralarımızı saklayan ve beyinsel süreçlerle açıklanamayan bir yeti olarak hafıza, beyinde bir yere yerleştirilemezdir. Bu bağlamda, hafıza açısından hatıralar değil de ancak güdüsel alışkanlıkları saklayan beyin, aktüel faaliyetiyle bir aksiyon aleti olarak karşımıza çıkar ve zihinsel bir hali oluşturmadığı gibi ona sebep de olamaz (Dwelshauvers, 1940: 153).

Bergson'a göre, beyin hatıralar söz konusu olduğunda hatıraların çerçevesini oluştursa da hatıraların kendisini sağlayamaz (Bergson, 1975: 91). Diğer taraftan hafızanın beynin bir işlevi olmadığını düşünen Bergson'a göre hafıza, "bir hatıralar deposu veya eski eşyaların atıldığı bir çekmece de değildir. Hatıraların saklanması ve çağrılması şu veya bu hatıranın çekmecede saklanmış bir şey gibi hafızada önce saklanıp sonra çağırılması değildir" (Bergson, 1944: 7). Ona göre, herhangi bir sebepten dolayı beyinde hasar oluşmuş kimi hastaların kuvvetli bir uyaran veya heyecan sonrasında kaybettiklerini düşündüğü hatıraların canlanması söz konusudur. Dolayısıyla bu tür durumlar hatıraların beyinde saklanmadığının ve ruhsal ve psikolojik hallerin beyinsel süreçler ile şekillenmediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar (Bayraktar, 2020: 86).

Geçmişi ve ona dair hatıraları beyne yerleştirmeyi sağduyuya uygun bulmayan Bergson'a göre; beynin görevi, faydalı ve uygun olan hatıraları anmaya izin vermek ve böyle olmayan hatıraları da engellemektir. Bergson, hafıza ve bilinci de ruha ait bir nitelik olarak değerlendirir ve bunların etkinliklerinin de beden ve beyin süreçlerinin zorunlu bir sonucu olmadığını düşünür. Bergson'a göre, hafıza söz konusu olduğunda beynin

işlevi, geçmişi saklamak değil ancak eylemi kolaylaştıracak hatıraların netleşmesini sağlamaktır. Çünkü beyin ruhsal hayat ve yetilerin yerine geçemese de onlara yardımcı ve destekleyici bir organ olarak karşımıza çıkar.

3. Bergson'da Beyin-Bilinç İlişkisinin Açıklanması Problemi ve Beynin İşlevi

Bergson, Madde ve Bellek adlı eserinde bilinç, ruh ve hafıza kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak ele alır ve bunların madde ve beyin ile bağlantısını kurar. Ona göre, madde ve hafıza ile bilinç ve beyin birbiriyle ilişkilidir ancak bunlar birbirine indirgenemez ayrı realitelerdir. Bu noktada, Bergson'un beyin-bilinç ilişkisi hakkındaki düşüncesinin ayrıntısına geçmeden önce beden, madde ve imge kavramlarının epistemolojik bağlamda birbiriyle olan ilişkisine ve buradan hareketle de idealizm ve realizm eleştirisine kısaca değinelim.

Bergson'a göre bilinç ve madde karşılaştırması söz konusu olduğunda madde, bozulan bir eylem iken bilinç ise hiç durmadan kendi kendini yaratan ve zenginleşen bir eylem olarak karşımıza çıkar (Kreps, 2015: 17). Aynı zamanda Bergson, maddenin algıladığımız bir imge olduğunu düşünür. Bergson, maddeyi imgeden hareketle açıklar ve maddenin tanımını yaparken realizm ile idealizm eleştirisi üzerinden kendi düşüncesini ortaya koyar. Bergson'a göre ne idealist bir düşünürün maddeyi, kişinin zihnindeki temsile indirgemesi ne de bir realistin maddenin temsilinden tamamen bağımsız olduğunu iddia etmesi doğru değildir (Bergson, 1975: 235). Bu noktada Bergson, idealizm ve realizmin aşırı tezlerinin yerine daha ılımlı bir yaklaşım sergileyerek, maddeyi bir imgeler bütünü olarak görür ve imgeyi de bir tür varoluş olarak tanımlar. Bergson'un imge olarak ifade ettiği şey ise ne tamamen bir idealistin düşündüğü tasarım anlamına gelir ne de realistin düşündüğü gibi şeylerin kendisidir. İmge tam da bu ikisinin arasında duran bir varoluşu ifade eder. Öte yandan Bergson'a göre beden gibi aynı şekilde beyin de bir imgedir.

Ona göre, maddi dünyanın bir parçası olan ve aynı zamanda kendisi de bir imge olan beyin, maddi dünyaya yönelik imgelemleri alır ve onları hafızada işler. Eğer, maddi dünya adını taşıyan imgeyi ortadan kaldırırsak aynı zamanda beyin ve beynin parçası olan beyinsel uyaranları da ortadan kaldırmış oluruz (Bergson, 2022a: 21). Dolaysıyla insan söz konusu olduğunda madde; bedendir, beyindir (Bergson, 1989: 49). Ancak insan varlığı sadece maddeye ve beyne indirgenemez ve fiziksel süreçlerle açıklanıp tüketilemez. İnsan, aynı zamanda ruhsal bir varoluşa sahip olmak bakımından bilinç ve hafıza sahibi bir varlık olarak da karşımıza çıkar. Gelinen noktada; madde, hafıza ve beyin ilişkisini ifade ettikten sonra, şimdi de beyin ve bilinç arasındaki ilişkiyi Bergson'un verdiği örnekler ve analojiler üzerinden detaylı olarak ortaya koyalım.

Bu aşamada ilk olarak, Bergson'un problemin açıklanmasına yönelik verdiği örnekleri değerlendirmeden önce bu konuya dair sözünü ettiği bir önyargıyı ifade edelim. Bilinç ve beyne ait bu ön yargı şu şekildedir: "Bilinç, insanlarda beyne bağlı olduğundan, canlılar arasında da ancak beyin sahibi olanlarda bulunur; öyle ise beyinden mahrum olan hayvanlarda bilinç de yoktur" (Bergson, 2022b: 14) denir. Bergson, ilk bakışta sağlam gibi görünen ama hatalı olan bu argümanı mide ve sindirim ilişkisi üzerinden de şu şekilde ifade eder. "Bizde sindirim etkinliği mideye bağlı olduğundan bu eylem ancak midesi olan hayvanlarda mevcuttur; öyle ise mideden yoksun olan hayvanlarda sindirim işlevi yoktur" (Bergson, 2022b: 14) denilebilir.

Bergson'a göre, eğer yukarıda değindiğimiz argümanın doğru olduğunu ileri sürersek, büyük bir hataya düşeriz; çünkü midesiz hayvanların sindirim yapamayacaklarını iddia etmek büyük bir hataya düşmek demektir. Bergson bu noktaya amipler üzerinden örnek vererek de açıklık getirmek ister. Ona göre, bir protoplazma kütlesi olan amip bile sindirim etkinliğini pekâlâ midesiz olarak yapmaktadır. Ayrıca mide, sindirim için zorunlu bir organ değildir; çünkü o olmasa da sindirim etkinliği mümkündür. Burada ifade edilen ilişki bilinç için de söz konusudur. Buna göre, insanda bilincin beyin ile ilişkili olmasından hareket ederek bilincin varlığı için beyin olmazsa olmazdır yargısına ulaşılamaz (Bergson, 2022b: 15). Dolayısıyla bilinçli bir varlıkta en iyi bildiğimiz şey bilincin beyin aracılığıyla işlediğidir yoksa beynin bilince neden olması söz konusu değil. Başka bir ifadeyle bilinç hali, canlının eylemsel faaliyeti içinde oluşur ve buradan hareketle de beynin faaliyetinin bilinci oluşturduğu düşünülür. Ancak bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki bilinç, beyinden çıkmaz sadece oluştuklarında birbirlerine tekabül ederler (Bergson,1989: 17). Çünkü Bergson'a göre, nasıl ki insan söz konusu olduğunda sindirimin midede gerçekleşiyor olması, diğer canlılarda sindirimin yapılmadığının bir kanıtı değilse aynı şekilde bilincin de insan beyniyle paralel gibi görünmesi de hayatta beynin bilinç için zorunlu olduğu anlamına gelmez (Bergson, 1989: 9).

İnsan beynini, serbestlik veren bir makine olarak tanımlayan Bergson, beyni bir telefon santraline benzetir. Ona göre beyin, merkezi bir telefon santralinden başka bir şey değildir. Bu anlamıyla beynin işlevi, iletişimi sağlamak ya da biraz ertelemektir. Beynin görevi, olası eylemlerin çokluğunu birden iletmekten ya da bu

eylemlerden herhangi birini düzenlemekten ibarettir (Bergson, 2022a: 11-12). Dolayısıyla bir makine olarak beynin işlevi, devinimi iletmek, hareketi aktarmak ve bölmek ile sınırlıdır (Bergson, 2022a: 32). Çünkü beyin, yaşama odaklanmış dikkatimiz itibariyle zihne sınır koyan bir organdır (Bergson, 2020: 72).

Bergson'a göre tecrübemiz bize, ruhun yaşamının bedenin yaşamına bağlı olduğunu ve bunların arasında yalnızca bir dayanışma ilişkisinin olduğunu ve bundan başka da bir şeyin olmadığını gösterir. Bergson, bilinç ve beyin arasındaki bu dayanışma ilişkisini çivi ve ona asılı kıyafet benzetmesi üzerinden ortaya koyar. Bergson'un beyni çiviye bilinci de kıyafete benzettiği örnek şu şekildedir: "Bir çiviye asılı kıyafet, onunla bir dayanışma içerisindedir: çiviyi yerinden çıkarırsak bu kıyafet yere düşer, çivi yerinden oynarsa bu kıyafet sallanır, çivinin başı çok sivri ise bu kıyafet delinir, yırtılır. Bu demek değildir ki çivinin her bir ayrıntısı kıyafetin bir ayrıntısına karşılık gelir ya da çivi ile eş değerdir; hatta bu, kıyafet ve çivinin aynı şeyler oldukları anlamına hiç mi hiç gelmez. Böylelikle bilincin beyne tutturulmuş olduğu şüphe götürmez bir şeydir. Kaldı ki bu ne beynin bilincin ayrıntılarını resmettiği anlamına gelir ne de bilincin beynin bir işlevi olduğu anlamına" (Bergson, 2022b: 38-39). Şu halde bilinç, kesin bir şekilde beyne asılıdır diyebiliriz ancak bundan, beynin bilincin bütün ayrıntısını çizdiği sonucu çıkarılamaz (Bergson, 1989: 49).

Bergson'a göre, çiviye asılı kıyafet örneğinde olduğu gibi, çivi düştüğünde kıyafet düşmüş olsa da, nasıl ki kıyafet çividir denilemezse, aynı şekilde bilinç halini beyin olarak tanımlamak da söz konusu olamaz. Bergson, bu örnekten hareketle, beyin ve bilinç arasındaki ilişkinin bir indirgeme ya da özdeşlik ilişkisi değil de bir dayanışma ilişkisi olduğunu göstermek istemiştir. Buna göre, nasıl ki ceket çivi ile beraber düşse de çivi ceketin biçimini belirlemez. Benzer şekilde beyin de bilincin yapısını tüm ayrıntılarıyla belirleyemez. Dolayısıyla Bergson'un indirgemeci karşıtı bir tavır sergileyerek, ruhun bedene ya da bilincin beyne indirgenmesine karşı çıktığını ifade edebiliriz.

Bergson, bilinç ve beyin arasındaki ilişkiyi, sivri bir bıçağın kendi ucuyla olan dayanışmasına da benzetir. Şöyle ki: "bilinç ve beyin arasındaki ilişki, sivri bir bıçağın kendi ucuyla olan dayanışması gibidir. Beyin, olguların sert dokusuna nüfuz etmek için bilincin kullandığı keskin bir uçtur. Fakat bıçağın ucu nasıl bütün bir bıçak değilse beyin de bütün bir bilinç değildir. Nasıl ki bıçağın ucu bıçağın kendisi değilse, beyin de bilincin kendisi değildir" (Bergson,1989: 17). Benzer şekilde Bergson, beyin ve bilinç arasındaki ilişkiyi orkestra şefinin elindeki çubuğun hareketleri ile senfoni arasındaki ilişkiye de benzetir. Buna göre, orkestra şefinin elindeki çubuğun hareketlerinin durumu senfoniye göre ne ise beynin etkinliğinin zihinsel etkinliğe karşı durumu da odur. Nasıl ki senfoni, kendisini duraklara bölen hareketleri işaretleyen çubuğu aşarsa, aynı şekilde zihinsel yaşamda beyinsel yaşamı aşar ve ondan taşar (Bergson, 2022b: 67). Beyin bu noktada sadece zihnin düşündüğü şeyleri canlandıracak olan hareket ve tavırları bedene iletmekle yükümlüdür. Dolayısıyla beynin işlevi, düşüncemizin dış ve hatta iç mimiklerini kolaylaştırmaktır yoksa bilince tercüme edilecek olan içsel hareketleri kışkırtmak değildir. Bergson'un "beyin bir pandomim organıdır" derken kastettiği anlam da budur (Bergson, 2020: 70).

Ona göre bilinç, beynin bir işlevi değildir. Bununla birlikte, bilinci içinde yaşadığımız dünyaya bağlayıp tutan da beynin kendisidir (Bergson, 1975: 93). Bu işleviyle beyin, zihnin dikkatini maddi gerçekliğe sabitler ve aynı zamanda zihni sınırlar. Bergson, beynin bu işlevini şu şekilde ifade eder. "Beyin, zihne göz çanakları takar. Tıpkı atlar etrafa değil de önlerine baksınlar diye onlara takılan at gözlüğü dediğimiz şeyler misali. Sağa sola dalmamızı ve özellikle geriye bakmamızı engeller" (Bergson, 2020: 75-76). Beynin bu faydası karşılığında önümüzde duran nesneye odaklanabiliriz (Bergson, 2020: 76). Dolayısıyla, beyin sayesinde düşüncemiz yaşama tutunur ve gerçekleştireceği eyleme odaklanır yani dikkatini verir (Bergson, 2022a: 16). Bergson'a göre, eğer hem beyinsel mekanizmaya dair olan bilgimiz hem de psikoloji bilgimiz mükemmel olsalardı belli bir ruh hali özelinde beyinde olup biteni tahmin edebilirdik. Ancak bu işlemin tersi mümkün olmazdı çünkü tek bir beyin hali için ona aynı şekilde uygun düşen bir sürü farklı ruh hali arasından seçim yapma şansımız olurdu. Dolayısıyla herhangi bir ruh halinin verili bir beyinsel hale tekabül ettiği söylenemez (Bergson, 2022b: 43). Bu anlamıyla, zihin ve zihinsel hallerin beynin etkinliğinden daha fazla bir şey olduğunu ve beyinsel etkinliklerin, zihinsel etkinliğin çok az bir kısmına karşılık geldiğini ifade etmemiz mümkündür. Bergson, bilincin beynin bir niteliği olmadığını düşündüğü gibi beynin de bilincin nedeni ve niteliği olmadığını düşünmektedir. Öte yandan Bergson'a göre beynimiz, tasavvurumuzun ne yaratanı ne de saklayanıdır. Sadece tasavvurumuzu etkili kılacak şekilde sınırlar. Bu bağlamda beyin, sadece yaşama yönelik dikkatin organı olarak karşımıza çıkar.

4. İndirgeme Problemi Bağlamında Paralelizm, Materyalizm ve Düalizm Eleştirisi

Gelinen noktada, bilinç-beyin ilişkisi bağlamında Bergson'un düşüncesinden hareketle; paralelizm, materyalizm ve düalizm akımlarına yönelik eleştirilerine değinerek, kendi tavrını netleştirmeye çalışalım. Bu hususta belirleyici nokta; bilincin, beyin ile ilişkisinin tam olarak nasıl olduğuna ilişkindir. Bilinç ve beyin özdeş midir? Beyin ya da nörolojik süreçler bilinç durumlarına neden olur mu? Bilinç ve beyin iki ayrı töz müdür? Bilinç, beyne ontolojik olarak indirgenebilir mi? gibi sorulara verilen yanıtlar Bergson'un tavrını ortaya çıkaracaktır. Bu noktada, yukarıda özetlediğimiz problemin zihin felsefesi açısından önemine kısaca değinelim.

Zihin ve beden arasındaki problem çağdaş zihin felsefesinde, bilinç ile beyin arasındaki ilişki nedir? sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak günümüzde beyin-bilinç ilişkisine ait birçok bilgiye sahip olduğumuzu ifade etmemiz gerekir. Örneğin, bugün beynin hangi bölgesinde, hangi zihinsel işlemlerin yapıldığını belli ölçüde tespit etme imkânına sahibiz. Bir anlamda zihinsel bir olay esnasında beynin fiziksel işleyişi hakkında bilinmesi gereken pek çok şeye vakıfız. Ancak öznel tecrübelerin, bir avuçluk et yığınında nasıl meydana geldiği ve bilinç gibi özel ve öznel bir durumun, bilinçsiz moleküllerden nasıl doğduğunu çözebilmiş değiliz (Danah, 2017: 54). Problemin zorluğu, adına zihin ya da bilinç dediğimiz immateryal şeyin neliği ve beyinden ayrı ve farklı bir ontolojik yapı olarak varlık gösterip göstermediğine ilişkindir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi buradaki temel problem, niteliklerinin birbirinden tamamen farklı olduğu düşünülen iki tözün birbirlerini nasıl etkilediklerinin açıklanması problemidir. Dolayısıyla bu noktada, zihin felsefesi tartışmalarının en genel çerçevede düalist ve materyalist görüşlerin çatışmasına dayandığını ifade edebiliriz.

Bergson'a benzer bir biçimde hem düalizmi hem de materyalizmi eleştiren çağdaş zihin felsefesi filozoflarından John Roger Searle, bilinç ve beyin arasındaki ilişkinin açıklanması problemindeki zorluğu şu şekilde ifade eder: "Nasıl olur da tamamen fizikî olan bir şey hüzün duyabilir veya bir tabloya değer verebilir? Ya da kafatasımın içindeki o vıcık vıcık madde, nasıl olur da bilinçli olabilir?" (Searle, 1984: 15). Fiziksel olmayan ve buna bağlı olarak fiziksel dünyanın parçası olmayan zihinsel durumlar, fiziksel dünya üzerinde nasıl nedensel bir etkide bulunabilir? (Searle, 2021: 38). Searle nihai olarak bu problemin, bilincin, büyük nöron yığınlarının eylemlerinden doğan ve bireysel olarak nöronların eylemleriyle açıklanamayan bir beyin niteliği olarak tartışılması gerektiğini ifade eder (Searle, 2016: 93).

İndirgeme problemi bağlamında Bergson'un düşüncesine baktığımızda ise; ona göre, bilinç ya da hafıza beyinsel ya da bedensel süreçlerle ilişkili olmakla birlikte onlara indirgenebilir ve onlarla izah edilebilir değildir. Çünkü bilinç durumları beyinsel süreçleri aşmakta ve dolayısıyla da beden ve beyin ile tüketilip, açıklanamamaktadır. Şu halde, bilinç ve beyin arasında bir özdeşlik ilişkisinden söz edilemez olsa olsa beynin eylemleri gerçekleştirmede aracı bir işlevinden söz edilebilir. Bunlar birbirlerine indirgenemeyen ancak birbirleriyle ilişkili olan iki ayrı realitelerdir. Diğer taraftan, bunların iki ayrı realiteler olmaları ezeli iki ayrı töz oldukları anlamına da gelmez. Çünkü ruh ve beden ilişkisinin açıklanması noktasında merkezi bir işleve sahip olan hafıza, beynin bir işlevi olmadığı gibi doğuştan kabul edilen bir töz de değildir.

Bergson, bilincin beyin süreçleriyle paralelmiş gibi görünmesinden hareketle bilinci beyne indirgeyen tavrı eleştirir. Ona göre, beyin ve bilinci aynı hareket ve işlevin iki farklı dile tercümesi olarak anlamak, biyoloji bilgilerimiz de dikkate alındığında mümkün değildir. Çünkü doğada ve insan bedeninde tek bir görev için iki farklı organ bulunmamaktadır. Eğer bilinç ve beyin farklı görev ve işlevlere sahip olmamış olsalardı, ortada iki ayrı yapı olmazdı. Ayrıca bilinç beynin bir işlevi ve etkinliği olsaydı, biyolojiden bildiğimiz gereksiz ve işlevsiz organların körelmesi ve yok olması ilkesi gereğince, insanda sadece beyin var olmalı ve bilinç hiç söz konusu edilmemeliydi. (Bayraktar, 2020: 90).

Bergson, probleme sağduyu ile yaklaşıldığında "bir insan bilincinde bu bilincin tekabül ettiği beyinden, sınırsızca daha fazlası olduğu" çıkarımına ulaşmanın mümkün olduğunu düşünür (Bergson, 2022b: 43). Bergson'a göre beyinsel süreç, hafıza ya da bilincin çok az bir bölümüne karşılık gelmekte ve neden olmaktan çok sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada beden ya da beyin ise yalnızca eylemleri hazırlama görevini yapmaktadır (Bergson, 2022a: 72).

Bergson'a göre, eğer beynin işi bilincin bütününe denk gelseydi ve zihinsel olanla beyinsel olan birbirine eş değer olsaydı hem bilinç beynin yazgısını izleyebilirdi hem de ölüm her şeyin sonu olurdu. Ancak zihinsel yaşam, beyinsel yaşamdan fazlaysa beyin bilinçte olup bitenlerin yalnız küçük bir kısmını tercüme etmekle yetiniyorsa, o halde söz konusu sağ kalma bunu kabullenenden çok bunu inkâr edenin ispatlamakla sorumlu

olduğu bir yükümlülüğe döner. Çünkü bilincin yok oluşuna inanmamızın yegâne nedeni, ölümden sonra beynin de vücudun kalanı gibi dağılıp gittiğini görmemizdir. Ancak zihin ya da bilinci çoğunlukla beyinsel işlevlerden bağımsız olarak kullanabildiğimiz de bilincin de beyinle birlikte yok olacağı savı tüm geçerliliğini yitirir (Bergson, 2020: 73-74).

Bergson, bilinç ve beyni özdeş gören yaklaşımlardan ayrılır. Bu noktada, bilinç ve beyin ilişkisini ele alan en temel yaklaşımlardan biri paralelizmdir. Bu doğrultuda, ilk olarak Bergson'un paralelizm ve epifenomenalizm (gölge-fenomenci) yaklaşımına yönelik eleştirisine değinelim. Bergson hem paralelci hem de gölge-fenomenci yaklaşımları eleştirir. Ona göre bu iki hipotez de pratikte aynı sonuçlara ulaşır. Özellikle epifenomenalist yaklaşımda tek fail, beyindeki nörolojik süreçtir. Zihinsel durumlar, bu nöral süreçlerden bağımsız bir varlığa sahip olmadığı için gerçeklikleri yoktur. Sistemde tam bir determinizm etkindir (Revonsuo, 2016: 48-49). Beynin fiziksel yapısı, öznel psikolojik durumumuzda bilinçli edimlere yol açabilmektedir. Bu yaklaşıma göre, beyinden zihne doğru tek yönlü bir ilişki mevcuttur. Buna göre, duyular aracılığıyla dış dünyadan alınan uyarıcılar önce beyne ulaşır ve beyinde zihinsel olguların ortaya çıkmasını sağlar fakat zihinsel durumların tabiatları gereği fiziksel durumlar üzerinde ve davranışların oluşmasında bir tesiri yoktur. Bu durumda davranışlara neden olan bilinç, niyet, düşünce gibi zihinsel gerçeklikler bütünüyle maddi temelde değerlendirilmektedir. Bunlar, bağımsız zihinsel durumlar değil beyin süreçlerinin epifenomenleridir (Churcland, 2012, s. 32). Epifenomenalizm, eylemlerin tamamını fiziksel neden oluş çerçevesinde değerlendirmektedir. Beden ve beyin süreçlerindeki sinir aktiviteleri ile nöral ateşlemeler, bir davranışın tüm yönlerini açıklamaktadır. Dolayısıyla bilinç, öznel deneyim gibi adlarla anılan zihinsel durumlar, beyin etkinliğinin çıktıları, yan ürünleri yani epi-fenomenleridir (Revonsuo, 2016: 48).

Bergson, epifenomenalizm ile birlikte bilinç ve beyin arasındaki her türlü nedensel ilişkiyi reddeden paralelizm akımını da eleştirir. Ona göre paralelizmi savunanlar, bilinç ve beyin durumlarına ait bir ilişki tespit etmişler ancak bunu mutlaklaştırma hatasına düşmüşlerdir. Özellikle de, her bilinç durumu ve buna paralel bir beyin durumu olduğu düşüncesinden hareketle bilinç ve beynin özdeş olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bergson'a göre de bir bilinç durumunun bir beyin durumu ile ilişkili olduğu söylenebilir fakat buradan hareketle bilincin beynin bir işlevi olduğu sonucuna ulaşmak doğru değildir (Bayraktar, 2020: 120). Benzer biçimde, bilincin beyne bağlı olduğu da su götürmezdir ancak bu bilinç için beynin şart olduğu anlamına gelmez (Bergson, 2022b: 15). Bergson, paralelizm eleştirisini, beyinde meydana gelen hasar ile zihin durumları arasındaki ilişkiyi gemi ve halat arasındaki ilişkiden hareketle de ortaya koyar. Buna göre, beynimizin şu ya da bu kısmı yaralı olduğunda zihnimizde ne oluyorsa kalın halatlarla limana bağlı bir gemiye halatlarının çözülmesi veya kopması durumunda da aynısı olur. Halat koptuğunda, dalgaların gelişine göre gemi sallanıyor ama gemiye olanların ayrıntılı bir açıklaması asla sadece halata bağlı değildir. Aynı şekilde, beyinde hasar olduğu için zihinsel hasarlar var ama asla beyin hasarlarının incelenmesi zihinsel hasarların özelliklerini açıklayamayacaktır (Bergson, 2020: 71).

Bergson'a göre, bilinç ve beyin ilişkisi söz konusu olduğunda paralelizm kuramının tek açıklama modeliymiş gibi görülmesinin sebebi mekanik evren tasarımıdır. Buna göre, bilinç de beynin içerisinde olanlardan ve ruhta da bedende olup bitenlerden fazlası bulunmaz. Bergson'un karşı çıktığı nokta tam olarak burasıdır (Bayraktar, 2020: 86). Bu bağlamda Bergson'a göre, paralelizm, ister felsefeciler ve isterse fizyologlar tarafından sahiplenilip, savunulsun, bilimsel değil, felsefi bir kuramdır (Bergson, 1975: 233). Bergson, bilincin beyinden tamamen kopuk ya da bağımsız olduğunu düşünmez. Hatta bazı akıl hastalıklarının da beyin hastalıkları ile ilişkili olabileceğini kabul eder. Bu bilgiler ışığında paralelizm eleştirisini şu şekilde ortaya koyar: "Kurmaya teşebbüs ettiğim şey, bilincin bir çeşit beyin etkinliğinin kopyasından ibaret olduğu ve sinir dokularının hareketini daha anlaşılır kılmakla sınırlandırıldığı tezinin, kendisinin bilimsel gibi görünmesine karşın, esasında kendi içinde istikrarsız, metafizik bir varsayım olduğudur. Metafizikçi olmanın en berbat hali, metafizikçi olduğunu bilmeden böyle olmaktır. Paralellik kuramının başına gelen de budur. Bilim kisvesinde bir metafizik olmak" (Bergson, 2020: 76). Dolayısıyla Bergson, zihin-beyin özdeşliğinin aslında bilimsel değil metafiziksel bir yaklaşım olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir.

Bergson, paralelizm yaklaşımını eleştirdiği gibi, materyalizmi ve Kartezyen töz düalizmini de eleştirir. Bergson, özellikle mekanist ve materyalist görüşlerdeki aynı sebeplerin aynı sonuçları doğuracağına yönelik tavrını eleştirir. Çünkü bu tavır ona göre, evrimi ve canlı varlıklar arasında bir derece değil de, bir nitelik farkının olduğu fikrini açıklayamamaktadır (Bergson, 1986: 82). Oysaki Bergson'un felsefesinde nitelik ve

nicelik ayrımı en temel ayrımlardan biridir. Örneğin Bergson'a göre, "hafıza, beynin bir işlevinden farklı bir şeydir ve algı ile anı arasında kademe farkı değil, yapı farkı vardır" (Bergson, 2022a: 173). Dolayısıyla hafızanın doğası, algının doğasından farklıdır ve aralarındaki fark niceliksel değil, yapısal bir fark olarak nitelikseldir. Bu bağlamda, Bergson'un felsefesinin bilinç ve beyni özdeş görmediği ve bilinci beyne indirgemediği için materyalizmden çok net bir biçimde ayrıldığını ifade etmemiz gerekir. Çünkü materyalist yaklaşımların probleme yönelik tavrı indirgeyici ya da eleyici biçimindedir.

Bergson, materyalizm eleştirisini şu şekilde ifade eder: "Uzun zamandır bilimsel diye geçinen, her bilinç durumunu beynin bir durumuyla eşleştiren, ilkini salt olarak ikincisinin tercümesi diye gören bu savı bir an kabul ettiğimizde, ölümden sonra ruhun kaybolması olasıdır, ne de olsa beyin ufalanıp gidecektir. Ancak varsayalım ki tecrübe, beyinde üretilenin zihinsel yaşamdaki ancak ufacık bir kısmını temsil etmesini tesis etsin ki giderek artan bir katlılıkla bunu yapacaktır zaten. Zihin, dikkatini gerçekliği orada kullandığımız nispette yapışıp kaldığı beyinden kurtulmuş halde kendini bulur bulmaz, işte o zaman, beyin kaybolup gittiğinde, zihin olduğu gibi varlığını sürdürür. Belki daha az sınırlı ama daha çok bağımsız halde ve geçmişin tüm hafızasıyla varlığını sürdürür" (Bergson, 2020: 73).

Bergson'a göre problemin zorluğu, beyin ve beyin süreçlerini kendi kendine yeten olarak görüp bunları evrenin geri kalanından soyutlanabilir durumlar olarak tasarımlamamızdan kaynaklanmaktadır. Bergson bu yanlış tavrın hem materyalistler hem de ikiciler için ortak olduğunu düşünür (Bergson, 2022a: 25). Özellikle de materyalizm yaklaşımındaki, uzamsal olan madde ile uzamsal olmayan ruhsal varoluşu birbirinden ayırt etmeyerek özdeş kabul etme düşüncesini eleştirir. Çünkü ona göre, ruh, bilinç ve hafıza beyin ya da maddeye indirgenebilir değildir. Dolayısıyla materyalizmin temel tezi olan, evren söz konusu olduğunda tek gerçeklik madde ve onun türevleridir aynı şekilde insan söz konusu olduğunda da tek gerçeklik bedendir anlayışı kabul edilebilir değildir. Materyalizmin aksine varlığın temelinde, tinsel ve özgür bir yaratma gücü olarak karşımıza çıkan hayat hamlesi (elan vital) vardır.

Bergson'un monist bir yaklaşım olan materyalizm akımını eleştirmesi Kartezyen anlamdaki töz düalizmini savunduğu anlamına gelmez. Bergson'a göre, düalizmin temel problemi, madde ve zihin ile bilinç ve beyni iki ayrı töz olarak kabul ettikten sonra bu tözler arasındaki ilişkinin açıklaması problemidir. Bu noktada ise, maddenin nasıl algılandığı belirleyici olur. Bergson'a göre, düalizmin yanlışlığı, kendini uzaya göre konumlanmasıdır bir yana uzay içinde değişimleri ile birlikte maddeyi ve diğer yana da bilinç içindeki yer kaplamayan duyumları koymasıdır. Dolaysıyla ruhun, bedeni bedenin de ruhu nasıl etkilediğine yönelik bir açıklamanın imkânsızlığı buradan kaynaklanmaktadır (Bergson, 2022a: 211).

Bu noktada Bergson, zihin-beden ayrımını mekânı esas alarak yapan görüşlere itiraz eder ve uzamsal bir ayrımın yerine zamansal bir ayrım önerir. Bergson'a göre, tözsel anlamda bir ruhun ve bedenin varlığından söz edilemez. Ruhun ve bilincin beden ve beyni aşan onlarla tüketilemeyen bir yanı vardır bir diğer taraftan da ruhun, bedenden tamamıyla bağımsız bir şekilde değil de ruhun bedensel bir varoluş ile birlikte ve zaman içerisinde hafıza ile şekillenmesi söz konusudur. Özellikle de ruhun esası ve temeli olarak gördüğü bilinç ve hafıza söz konusu olduğunda bunların bedensel ve beyinsel süreçlerin mekanik bir sonucu olmadığı ancak aralarında bir dayanışma ilişkisinden bahsedilebileceği yönündeki düşüncesi onu Kartezyen düalist felsefeden ayırır.

5. Sonuç

Bergson'un varlık ve zihin felsefesinden hareketle; bilinç, beyin ve hafıza ilişkisini incelediğimiz bu makalede, filozofun, bilinç kuramlarına yönelik paralelizm, materyalizm ve düalizm gibi temel yaklaşımlara ait getirdiği eleştirileri indirgeme problemi bağlamında ele aldık. Bu doğrultuda, Bergson da, beden ya da beyinden tamamen bağımsız bir bilinç açıklaması görülmediği gibi bilinci, ontolojik anlamda beyne ya da maddeye indirgeyen ve onunla özdeş gören materyalist ve paralelizm lehine bir tavrın da söz konusu olmadığını tespit etmiş bulunmaktayız. Özellikle de zihinsel durumları beynin bir işlevi olarak gören materyalist yaklaşımın hafızayı da beyinle özdeş görmesini eleştiren Bergson, bu düşünceyi "metafizik yaptığının farkında olmayan metafizikçilerin bilim kisvesine bürünmüş yorumları" olarak ifade eder. Bu anlamıyla, Bergson'da hafıza, maddeden ve beyinden tamamen farklı bir ontolojik yapı olarak hatıralarımızı saklayan ve bedensel süreçlerle açıklanamayan bir yeti olarak karşımıza çıkar. Bu doğrultuda, Bergson metafiziğinde hafızanın doğuştan gelen bir töz olarak kabul edilmediğini de ifade etmemiz gerekir.

Bergson'un monist kuramlar olan materyalizm ve idealizmi eleştirmesi onun Kartezyen düalist anlayışı savunduğu anlamına gelmez. Bergson'un felsefesi, madde ve hayatı ya da madde ile hafızayı ayrı birer gerçeklik olarak kabul ettiğinden dolayı bir anlamda düalist olarak nitelenebilir ancak onun bu düşüncesi; Kartezyen düalizmin anladığı anlamda; madde ve ruhun veya beden ile ruhun birbirinden türetilemez ve hiçbir dayanışma içermeyen gerçeklikler olduğunu söylemek anlamında değildir. Bergson'a göre, düalizmin yanlışlığı, kendini zamana göre değil de uzaya göre konumlamasıdır. Dolayısıyla Bergson'a göre, ruhun, bedenden tamamıyla bağımsız bir şekilde değil de ancak maddesel olan bedensel bir varoluş zemininde ve zaman içerisinde hafıza ile birlikte oluşması söz konusudur. Böylece Bergson, bilinci açıklarken, bilinci beynin bir işlevi olarak görmeyerek açıkladığı için materyalizmden uzaklaşmakta ve spritüalizme yakın bir tavır sergilemektedir. Çünkü ona göre, varlık, tek başına maddeye yani fiziki gerçekliğe indirgenemezdir.

Bu noktada, Bergson'un evrim kuramını hatırlayacak olursak; onun varlık yani canlılık ve yaşamın temeline tinsel ve canlı bir güç olan hayat hamlesini (elan vital) koyduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Bergson'un varlığın temelinde bir mekanizm, fiziksel indirgeme ya da determinizm değil de bir tinsellik olduğunu düşünmesi onu vitalist (canlılıktaki maddi olmayan öz) olarak da tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Aynı şekilde, yukarıda da değindiğimiz gibi ruhun kendine özgü bir varlığını kabul ettiği için spritüalist bir tavır sergilediğini söylemek de mümkündür. Ancak Bergson'da madde ve hayatın da kaynağı olarak ruh ya da tinselliğin temele alınması onu vitalist olarak nitelemeyi mümkün kılsa da buradan hareketle klasik anlamda her şeyi tinsel, ruhsal bir ögeye indirgeyen monist anlamda bir spritüalizmin söz konusu olmadığını ifade etmemiz gerekir. Çünkü sözünü ettiğimiz hayat hamlesi, kendisini birbirine indirgenemeyen madde, hayat ve ruh şeklinde birden çok varoluş biçimi olarak ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Bergson'un bilinç ve beyin arasındaki ilişkiyi, bir özdeşlik ya da indirgeme ilişkisi olarak değil de bir dayanışma ilişkisi olarak açıkladığını ifade edebiliriz.

Ona göre beyin, hatıraların depolandığı bir yer değildir; beyin ne hatıraların ne de bilincin nedenidir. Beyin sadece insanda hatıraların çağırılması işlevi gören fizyolojik bir mekanizmadır. Dolayısıyla bilincin beyinle ilişkide olduğu kuşku götürmemekle birlikte bu ilişkiden hareketle, beynin tüm bilinç durumlarını içerdiği veya bilincin beynin işlevinden başka bir şey olmadığı sonucuna varılamaz. Bergson, bilincin, bilinç hallerinin ve psikolojik hallerin beyinden daha fazla olduğunu ve beyin tarafından belirlenmediğini düşünür. Bununla birlikte; Bergson, psikolojik rahatsızlıkların beyinle ilgili olduğunu da tamamen reddetmez. Fakat bütün afazi durumlarının tamamen beyine indirgenerek açıklanmasını kabul etmez. Başka bir ifadeyle; beyin, bilinç ve hafıza kavramını da ruh ve süre kavramında olduğu gibi birbiriyle ilişkili olarak ve ölçülebilir ve indirgemeci olmayan bir tavırla dayanışma ilişkisi içerisinde açıklar.

Sonuç olarak, Bergson'un bilinç ve hafıza kuramının; materyalist, düalist ve spritüalist kuramlardan ayrışarak psikolojiyi temele alan kendine özgü bir kuram olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Bergson'un düşüncesine bakıldığında; ne materyalistler gibi bilinci tamamen yok saymış ya da beyin ile özdeş görerek ona indirgemiştir ne de düalist filozoflar gibi hafıza, ruh ve bedeni birbirinden bağımsız iki ayrı ezeli töz olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde Bergson, maddeyi, bedeni ya da beyni tamamen ruha indirgeyen ve ondan hareketle açıklayan spritüalizmden de ayrılmaktadır. Kısacası; Bergson'un ruh anlayışında işlevselci ve materyalist olmayan bir psikolojiden hareket ettiğini söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle; Bergson, beyin, hafıza ve bilinç ilişkisinde nedensel indirgemeyi ve bilinç ile hafızanın beynin bir işlevi olduğu düşüncesini kabul etmez.

Kaynaklar

Bayraktar, L. (2020). Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi (2. Baskı). Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
Bergson, H. (2022a). Madde ve Bellek (Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme). (Çev. Işık Ergüden). Ankara: Fol Yayınları.
Bergson, H. (2022b). Zihin ve Enerji (Denemeler ve Konferanslar). (Çev. Esat Burak Altıntaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
Bergson, H. (2020). Ruh Teorileri, İnsan Ruhu ve Kişiliği. (Çev. Esat Burak Altıntaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
Bergson, H. (2017). Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri. (Çev. M.Ş. Tunç). İstanbul: Dergah Yayınları.
Bergson, H. (1989). Zihin Kudreti, (2. Baskı). (Çev. Miraç Katırcıoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
Bergson, H. (1986a). Düşünce ve Devingen (2. Baskı). (Çev. Miraç Katırcıoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Bergson, H. (1986b). Yaratıcı Tekâmül. (Çev. M. Şekip Tunç). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Bergson, H. (1975). Mind-Energy. (Trans. H. Wildon Carr). New York: Greenwood Press.
Bergson, H. (1949). Ahlak ile Dinin İki Kaynağı (2. Baskı). (Çev. Mehmet Karasan). Ankara: M.E.B. Yayınları.
Bergson, H. (1944). Creative Evolution (Trans. Arthur Mitchell). New York: The Modern Library.
Churchland, P. M. (2012). Madde ve Bilinç. (Çev. B. Ersöz). İstanbul: Alfa Yayınları.
Direk, Z. (2021). Çağdaş Kıta Felsefesi (2. Baskı). Ankara: Fol Yayınları.
Dwelshauvers, G. (1940). Muasır Fransız Psikolojisi. (Çev. M. Şekip Tunç). İstanbul: Maarif Matbaası.
Gunter, P.A.Y. (1999). Bergson and The War Against Nature. Tlıe New Bergson, (ed. John Mullarkey), Manchester University Press: New York.
Gündoğan, Ali. O. (2010) Bergson Fikir Mimarları Dizisi-10 (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
Kreps, D. M. (2015). Bergson: Complexity, and Creative Emergence. UK: Palgrave Macmillan.
Revonsuo, A. (2016). Bilinç: Öznelliğin Bilimi. (Çev. S. Değirmenci). İstanbul: Küre Yayınları.
Searle, J. R. (2021), Zihin: Kısa Bir Giriş. (Çev. Deniz Saraç). İstanbul: Albaraka Yayınları.
Searle, J. R. (2016). Bilinç ve Dil. (Çev. Muhittin Macit, Cüneyt Özpilavcı). İstanbul: Litera Yayınları.
Searle, J. R. (1984). Minds, Braıns and Scıence. Cambridge: Harvard University Press.
Tevfik, R. (2005). Bergson Hakkında. Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan Erbay-Ali Utku, Konya: Çizgi Yayınevi.
Tunç, M. Ş. (1986). "Önsöz", Yaratıcı Tekâmül. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Zohar, D. (2017). Kuantum Benlik. (Çev. Seda Kervanoğlu). İstanbul: Doruk Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.